

MARINKA ŠIMIĆ, *Jezik srednjovjekovnih kamenih natpisa iz Hercegovine*. Matica hrvatska, Sarajevo 2009., 252 str.

I znanstveni članci o ćirilichnom korpusu hrvatske pismenosti vrlo su rijetki, a kamoli monografska izdanja. Ova knjiga Marinke Šimić, afirmirane istraživačice glagoljske baštine, objavljena je u skromnoj nakladi od svega 300 primjeraka, baš kao što je tridesetak godina star naslov slične tematike *Grafija hrvatske lapidarne ćirilice* Vinka Grubišića (Knjižnica *Hrvatske revije*, München – Barcelona 1978) objavljen postrani glavnih filoloških tokova. Takva je izdavačka sudbina, naposljetku, zadesila i drugo izdanje monografije *Bosančica/hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji* Benedikte Zelić Bučan (Državni arhiv u Splitu, Split 2000; prema I. izdanju iz 1964), jedini svezak koji je ponudio pregled kurzivne ćirilčke baštine jedne regije. Krajnje je, naime, vrijeme da hrvatska filologija ponudi odgovor na pitanje: Zašto su istraživanja hrvatskoga pola ćirilčne baštine (u manje-više svim regionalnim vidovima) obilježena perifernošću, i zašto se hrvatski kulturni identitet posve jasno ne gradi i na kulturi toga segmenta hrvatske slavenske pismenosti? Usporedbe s glagoljaškim polom, koji je napokon postao svojevrsan nacionalni znak, nameću se same po sebi. O glagoljičnoj baštini objavljeno je posljednjih dvadesetak godina niz pregleda, vodiča, početnica, fototipskih izdanja, na svemrežju pronalazimo niz stranica koje ozbiljno predočuju kulturološke i paleografske dimenzije hrvatske glagoljičke tradicije. Ćirilichna pak strana broji tek pokoju znanstvenu raspravu (objavljivanu uglavnom po zavičajnim časopisima) te manja sintetska izdanja – kakvo je i ovo M. Šimić. Tek se broj fototipskih izdanja povećava s vremena na vrijeme: posljednje je izišlo protestantsko ćirilčko izdanje *Novog testameta*, otisnuto u Urachu 1563. (Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb 2008). Sljedeće godine, npr. navršit će se 500 godina od tiskanja prve hrvatske ćirilčne knjige (*Oficij s molitvama Bogorodici i 15 molitava Svete Brigite*, Venecija 1512), no zasad nema naznaka da će obilježavanje u javnosti biti iole slično bilo kojoj prilici kada se upozoravalo na glagoljske prvotiske. Potraga za odgovorima na postavljeno pitanje zasigurno je vrlo složena, kao što je i traganje za kulturnim identitetom složen i dugotrajan proces, izložen mnogostrukim (protu)silnicama. Kao prepreka jednostavnijemu tumačenju pojavljuje se odnos sa susjednim filologijama, uspostavljanje granica i u

prilikama kada to nije jednostavno, a katkad ni moguće. Isticanje morfoloških i ortografskih posebnosti hrvatske ćirilice, kao i vezanje pismenosti za katolički kulturni krug ovih prostora, bila su glavnom osovinom pridruživanja ovoga pismovnog korpusa (kao i glagoljičnoga istočno od rijeke Krke) hrvatskoj filologiji. Danas dobro znamo da je ustanovljavanje nacionalne filologije, pogotovo kad je posrijedi srednji vijek, uvelike nijansirani proces, koji mora poštivati i kontinuitet komuniciranja tekstovima kroz vrijeme i prostor čime se gradi višestruk dojam jedinstva. Takav pak kontinuitet ponajprije omogućuje komunikacija jednim jezikom (u koliko god različitim regionalnim i funkcionalnim inačicama). Za razdoblja prije ustanovljenja nacije, za koja su presudni kriteriji nacionalnog jedinstva oblikovani tek posljednjih stoljeća, najveću težinu u ovom slučaju dobivaju konfesionalna pripadnost (sa svim ograničenjima koja tomu stoje na putu), prostorni smještaj, te sposobnost jezične komunikacije, a ne dinamika promjena političkoga vladanja na rascjepkanu teritoriju. Odatle proizlaze i sve teškoće s razgraničenjima suvremenih južnoslavenskih filologija u srednjem vijeku (nakon definitivnog rastakanja serbokroatistike), kad je posrijedi središnji južnoslavenski prostor. »Unutrašnji pogled« sasvim je legitiman, iako ne i jedini moguć: kompleksu hrvatske filologije, nema tomu više nikakva spora, pripada sav ćirilični korpus koji baštine današnji bosanski i hercegovački Hrvati, Dubrovčani, Dalmatinci (...). Stoga bi se i sve dileme i nesigurnosti oko integriranja hrvatske ćirilične baštine u široko zacrtane nacionalne okvire trebale napokon nadvladati. Npr. *Listina Kulina bana* (1189.) i hrvatski je jezični i pismovni spomenik prvoga reda (što nipošto ne znači da ne pripada i bosnistici, već po kontinuitetu prepoznatljivosti bosanskoga kulturnoga prostora), i ne samo zato što su sva tri primjerka prepisana u Dubrovniku, nego i stoga što je baština bosanskih Hrvata podskup široko zacrtane hrvatske kulture (kao što pripada i bosnistici), a i stoga što je posrijedi najstariji tekst pisan štokavštinom, čiji se kontinuitet može pratiti sve do stvaranja hrvatskoga standardnog jezika. Slično je i sa svim spomenicima koji se u ovoj knjizi koju prikazujemo temeljito opisuju. Moderno poimane kulture, kojima su filologije još uvijek važan oslonac, ne trpi širenje navika isključiva opredjeljenja ili pak – s druge strane – tendenciozna i nasilna pridruživanja, čak i otimanja – ponovno u ime isključivosti.

Fokusirana knjiga Marinke Šimić po svojoj temeljitoj obradi pet her-

cegovačkih ćirilčnih zapisa bitno pridonosi uspostavljanju ravnoteže na spominjanom planu. Uvodni retci ovoga članka komentar su *Predgovora* (str. 5–8) u kojemu autorica spominje poznate poteškoće s terminima (bosančica, bosansko-hrvatska ćirilica, hrvatska ćirilica itd.), i s višestruko postavljanim pitanjem identifikacije ove prostorne i nacionalne inačice ćirilčnoga pisma, o čemu su dosad napisane stotine stranica ozbiljnijega i manje ozbiljna diskursa. Nema sumnje da hrvatsku ćirilicu obilježuju posebnosti, osobito vidljivi u novovjekovnoj brzopisnoj minuskuli (za koju je izvorno bio namijenjen termin *bosančica*), no nepotrebna je – sudimo – tvrdnja (očigledno s nadahnućem u Truhelkinim radovima) kako se u 12. i 13. stoljeću već formiralo »pismo posve različito od ostalih ćirilskih pisama«. Bilo bi dovoljno napisati kako je posrijedi pismo s jasnim znakovima posebnosti odnosno pripadnosti zasebnom kulturnom krugu. Vežanost za kulturu oslonjenu na Katoličku crkvu, odnosno izoliranje od kulturnih krugova pravoslavne crkve, zasigurno je značila kroz stoljeća sve veću individualizaciju.

Prvo poglavlje *Jezik i grafija* Kočerinske ploče (str. 13–41) precizan je opis grafijskih i jezičnih osobina ovoga važnoga, već više od stotinu godina poznatoga nam spomenika s početka XV. st., zapravo »uzglavlje stečka Vignja Miloševića«. Budući da je posrijedi prvi tekst u nizu, autorica donosi zanimljive usporedbe između korpusa hrvatskih glagoljskih i ćirilskih epigrafa, te zaključuje da potonje izdvaja tematska vežanost za grobne spomenike, svjetovni karakter, dobra materijalna pozadina (povežanost s društvenom hijerarhijom, vidljiva u finoći i ukrašenosti isklesanog materijala), razmjerna opsežnost teksta, te jezična osnovica koja je (zapadno)štokavska, ikavske formacije. Nakon opširna prikaza ploče kao arheološkoga predmeta (i upozorenja na indikacije o povežanosti s klesarskim školama u Dalmaciji) slijedi prikaz njezina tekstnog sadržaja – kroz razlučenih 6 dijelova (invokacija, obavijest čiji je to grob, vladari kojima je Viganj služio, podatci o bijegu kralja Stjepana Ostoje u Ugarsku, o Vignjevoj smrti, te reminiscencija i briga o vječnom miru). U potpoglavlju o grafiji, nakon ponovljenih uvodnih riječi o proširenosti i funkcionalnoj raslojenosti tekstova pisanih hrvatskom ćirilicom, te istaknutih Mošinovih tumačenja posebnosti grafije na dukljansko-humsko-bosanskom području, najveći dio zauzima opis konkretnih slovnih osobina. Ističe se ponajviše posebnost već i hrvatskih srednjovjekovnih ćirilčnih epigrafa u reduciranju preopterećena, crkvenoslavenskoga,

inventara, prema fonemskom sastavu živoga jezika (isključivanje slova za nazale, čuvanje samo mekoga jera, ne pišu se digrafi *ja* i *je*), a i prema utjecaju glagoljične pismenosti (pisanje *đerva*, čuvanje digrafa *ju*, pisanje glasa /j/ ispred suglasnika grafemom *i*, neoznačavanje prejetiranosti sekvence /je/ na početku riječi...). Uz upućivanje na sličnosti grafematskih rješenja s glagoljičnom praksom, bilo bi zanimljivo zabilježiti kakvo je stanje u spomenicima istočnije tradicije, kako bismo mogli procijeniti težinu sličnosti sa zapadnom hrvatskom ortografskom praksom. Autorica i u učestalosti i razvedenosti ligatura na *Kočerinskoj ploči* prepoznaje moguć utjecaj glagoljične prakse. Ako i je tako, samo bi mogao biti posrijedi »idejni poticaj«, jer su sva kraćenja provedena po uzusima ćirilicnoga povezivanja slova (iz čega će se oblikovati i karakterističan »vjaz«) po načelu korištenja zajedničke okomite slovne linije. Uz ligature važno je upozoriti i još na neke grafetičke osobine natpisa: na dosljedno čuvanje načela *scriptura continua*, gdje se ne vidi utjecaj glagoljičnoga naslijeđa (početkom XV. st. u glagoljičnim tekstovima već je rastavljanje riječi uvelike provedeno), te na razmjerno neobično korištenje kontrakcija (uz uobičajena *nomina sacra* krata se i riječi *tv(r̥t)ku*, *bosn(o)mь*, *s(a)mь*. Članak ne uključuje opis morfoloških osobina slova na *Ploči*, iz čega bi se moglo zaključiti da ih autorica ne smatra bitnim za potvrđivanje konteksta hrvatske ćirilice paleografije ili pak procjenjuje da takvu opisu nije mjesto u knjizi kojoj je naslovom odredila jezikoslovni žanr. Opis jezika započinje fonološkim obilježjima. Ovdje se navodi i »štapic« na kraju riječi, a posve je jasno da on ne može imati nikakvu »fonološku« odnosno »grafematsku« funkciju, nego grafetičku (kao čuvana pomoć za čitanje odnosno prepoznavanje granica riječi). Čak i kad se piše u sredini riječi (u samo jednom primjeru *konьčina*) – on je u slaboj poziciji, i početkom XV. st. zacijelo se više ne izgovara. Ikavski refleks jata zabilježen je u svim prilikama (*stipanu*, *vrime*), i takvo prilagođavanje ikavskomu izgovoru jata (koji je tada bio proširen gotovo cijelim bosanskim i humskim krajem) odlika je svih pronađenih epigrafskih tekstova iz XV. st. s tih prostora, baš kako je u govorima tih krajeva i danas. Od jezičnomorfoloških posebnosti kao crkvenoslavenizam navodi se samo genitivni oblik *svetago*, dok se *molu* ispravno smatra odrazom dugog čuvanja ovog oblika prezenta u 1. l. jednine u zapadnoštokavskim govorima. Crkvenoslavenizmima svakako pripada i uzvik *aminь*, s karakterističnim itacizmom. Autorica raspravlja o mogućno-

sti da se i leksemi *konbčina* i *se* tumače kao crkvenoslavenizmi. Na samom kraju rada predočene su jedna za drugom transliteracija i transkripcija teksta. U transkripciji nije više nužno naznačavati izvorna kraćenja riječi.

O *Natpisu vojvode Masna iz Donje Drežnice* (str. 43–74), isklesanom sredinom XIV. st., koji je Ć. Truhelka otkrio još 1887. g., Marinka Šimić piše u drugom prilogu, vrlo sličnom metodom kao i pri opisu prethodnoga spomenika. Gotovo kroz čitav tekst, koji je nešto opširniji u historiografskom i paleografskom segmentu, provodi usporedbu s jezičnim i grafijskim stanjem na *Kočerinskoj ploči*, pronađenoj tek dvadesetak kilometara dalje, i ispravno ustvrđuje kako su podudaranja vrlo velika. Očigledno je koncepcija »književnog jezika« (građena na narodnim govorima s blagim utjecajem crkvenoslavenizama), namijenjena isticanju u svečanim funkcijama, bila razmjerno stabilizirana na ovom području u kasnom srednjem vijeku. Ovaj je natpis poseban i po tome što je jedini hrvatskoćirilичni natpis uklesan na nekom dvoru odnosno utvrdi. Većina ih je, naime, uklesana na stećcima. Kao u svojevrsnom diplomatskom zapisu, prepoznano je pet tematskih segmenata: invocacija, dispozicija i naracija, podatci o pisaru, vrijeme pisanja te kletva. Broj sačuvanih riječi tek je nešto manji nego na *Kočerinskoj ploči*, s time da na *Drežničkom natpisu* ima znatno više pridjeva, pa su zaključci o usporednoj uporabi genitivnih oblika u »narodnoj« (*-oga*) i u crkvenoslavenskoj inačici (*-ago*) od velika značenja za povijest književnoga jezika na tom prostoru. U prijedlogu *va*, gdje je došlo do vokalizacije poluglasa (umjesto da se – kao u Humačkoj ploči – prijedlog promjeni u *u*, kako je i prilično štokavskom uzusu), autorica prepoznaje vezu s glagoljskom sastavnicom, no procjenjujemo ipak da to ne mora biti nužno slučaj: mogao je i knjiški oblik *vъ* samostalno podnijeti vokalizaciju (za učvršćivanje takve spoznaje bilo bi korisno usporediti niz sačuvanih bosanskih i humskih isprava). Udio morfoloških i leksičkih crkvenoslavenizama vrlo je sličan (u *Drežničkom natpisu* prepoznaju se i oni sa sintaktičke ravni), a grafemski sastav iskazuje gotovo identične zakonitosti, što iznova potvrđuje dubinsku naslonjenost na glagoljičnu tradiciju. Zanimljiva je povezanost s glagoljičnim hrvatskim korpusom kroz osobno ime Loiš, za ugarskoga kralja Ludovika. U opis tih spomenika autorica je uvrstila i više podataka o oblicima slova, navela je da o motrenju duktusa ne može biti riječi (jer su zakonitosti klesanja u kamen posve različite od pisanja na meku materijalu), iako je količina epigrafskih

zapisa dovoljno velika da se motrenje slovnoga razvoja, i grupiranja po regionalnim i funkcionalnim kriterijima, može samostalno pratiti, dakako uz propitivanje odnosa prema karakterističnim potezima perom na pergamentu. Na prvi pogled pri usporedbi obaju natpisa ima i podosta grafijskih razlika (npr. u pisanju slova *k*, *ž*), a takve bi informacije pri opisu tako bliskih epigrafa, mogle biti vrlo korisne. Od grafetičkih segmenata, inače prilično korisnih za datiranje, ubiciranje i prepoznavanje kontaktne povezanosti, autoricu su najviše zanimale ligature. Njih je manji broj nego na *Kočerinskoj ploči*, a ta činjenica je donekle vezana s većim prostorom kojim je klesar raspolagao.

Treće je poglavlje *Jezik i grafija srednjovjekovnih natpisa iz Brotnja* (str. 75–114). Srednjovjekovni kotar Brotnjo (Broćno), dio županije Večerić, prostirao se u srednjem vijeku na području današnje općine Čitluk u zapadnoj Hercegovini. Nakon povijesnog pregleda položaja i funkcije ovoga prostora u srednjem vijeku, te etimologiziranja ovoga toponima (prsl. *broćb* = grimiz; grč. *Briotonos* = kljajajući trs?), autorica podastire, kao podsjetnik, i kratak pregled kroz fenomen pojave stećaka u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i dubrovačkom kraju, sve od X. st. Ponajviše se oslanja na informacije koje su sabrali i protumačili M. Vego, A. Zelenika, I. Dugandžić, T. Glavaš, M. Palameta (...). Samo na području Brotnja nalazi se 46 nekropola sa sačuvanih 720 stećaka, od kojih su tek 82 urešena, a ispisano samo njih deset koji su ovom prilikom i opisani. Za svaki je epigraf (veličine od jednoga do pet redaka) autorica ponudila tumačenje sadržaja i analizu diskursa, kontekstualizirala ih s obzirom na tipičnosti natpisa na stećcima, datirala ih (kraj XIV. – XV. st.), protumačila imena, status i funkcije zabilježenih osoba (npr., s obzirom na heraldičke simbole i druge ukrase), te im opisala pismo i jezik, a posebno se potrudila protumačiti zatečene pogreške (slova ispisana »u zrcalu«, pogrešno rastavljene riječi, pogrešno uvrštena slova i sl.). U potpoglavljima o slovnim i jezičnim osobinama potvrđena je većina spoznaja o jeziku hercegovačkih ćirilčnih natpisa iz ovog razdoblja, dosegnutih pri obradi *Kočerinske ploče* i *Drežničkog natpisa*. Autorica ponavlja kriterije po kojima je očigledna naslonjenost na stariju glagoljičnu praksu (pisanje glasa /j/ slovom *i*, nebilježenje prejetiranosti sekvence /je/, »jednočlano« (a zapravo ligaturno) bilježenje glasa /u/, pisanje *đerva*. Poziva se na važnu tezu J. Hamma kako je ćirilica u Bosnu, Hum, Zetu i Duklju došla izravno

iz Makedonije, i kako je tamošnja pismenost bila izolirana od promjena ćirilice koje su zahvatile rašku pismenost. Sve nabrojene osobine su, dakako, vrlo relevantne, no uvjerljivost dokaznog materijala bila bi nešto veća kad bismo imali konkretan uvid, ili pak pregled stanja u ćiriličnim pismenostima gdje glagoljične podloge nije bilo tako dugo. Nedavno pronađeni glagoljični spomenici na Kosovu, kao i prisutnost glagoljičnih slova u nekim srpskim srednjovjekovnim rukopisima, potvrđuju da moramo računati i sa srpskom srednjovjekovnom glagoljičnom pismenošću, koju je zacijelo vrlo rano, znatno ranije nego bosansku, humsku i zapadnohrvatsku zamijenila ćirilična. U obradi broćanskih natpisa najviše je pozornosti posvećeno morfološkim posebnostima u slovnim oblicima: kao oblici karakteristični za kraj XIV. st. i XV. st. istaknuta su slova *Z*, *N* i *T*; dodatno bi bilo zanimljivo sustavno sagledati i razlike među slovima na svim hercegovačkim ćiriličkim natpisima, nastalima zapravo na razmjerno malenu i povezanu prostoru (npr. kod slova *V*). Spoznaje o udjelu crkvenoslavenizama u ovim su spomenicima gotovo iste kao i u prva dva opisana spomenika.

U četvrtom je poglavlju *Natpisi na stećcima u Boljunima kod Stoca* (str. 149–168) Marinka Šimić usmjerila pozornost na istočnu stranu Neretve, na natpise s najveće nekropole u Bosni i Hercegovini, koja broji čak 269 str. stećaka (prema šezdesetak tisuća uopće sačuvanih stećaka), od kojih 19 ima zabilježene kraće natpise, redovito epitafskoga karaktera. U uvodu donosi pregled o pretpovijesnoj, antičkoj i srednjovjekovnoj povijesti ovoga kraja (prema radovima Z. Žeravice, T. Raukara, M. Ančića i dr.), nakon čega slijedi prikaz posebnosti stećaka s boljunske nekropole, s obzirom na gustoću razmještaja (na području općine Stolac nalaze se 52 lokaliteta s 1954 stećka) i karakteristične oblike (prevladavaju »sanduci« i »ploče«, »sljemenjaka« je samo 12, a »križa« – 2). Najveći broj tamošnjih stećaka potječe iz vremena djelovanja majstora Grubača (1440. – 1460.). Na temelju pregleda svih 19 zapisa autorica sažima dominantnu strukturu tih epigrafa: uz ime pokojnika u nekoliko zapisa stoji još nekoliko podataka, bilo o naručiteljima ili o izvođačima. Prema tomu znamo da se termin »kovač« odnosio na klesare (uglavnom nepismene), a »dijak« na pisare koji su pripremili tekst. Jezična i grafijska analiza pokazuju protezanje posebnosti i s druge strane Neretve (refleksi poluglasa, označivanje palatalnosti /lj/ i /nj/, pisanje *đerva*...), no s jednom važnom posebnosti: u jednoj riječi pronađen je ijekavski refleks

jata (*sieče*), a u drugoj se jat čuva u starom obliku (*sêče*) – što vjerojatno podrazumijeva upozorenje na izgovor drugačiji od dominantnoga ikavskog (dakle – ijekavski). Stanje na zapisima ovih stećaka u istočnoj Hercegovini očigledno upućuje na početak širenja ijekavskoga izgovora na tom području sredinom XVI. st. Autorica nedostatak ligatura tumači regionalnom posebnošću, te prepoznaje vezu s broćanskim natpisima (za razliku od *Kočerinskog* i *Drežničkog natpisa* gdje su slijevanja slova česta), no možda bi se razlozi mogli tražiti i u funkcionalnom izdvajanju; naime, ligature su se pisale u onim tekstovima kojima je funkcija osobito visoko postavljena, baš kako je u spomenutim tekstovima slučaj. Pisanje slova *y* (koje je na srednjojužnoslavenskom prostoru tada već odavno izgubilo svoju posebnost i pretočilo se u glas /i/) zacijelo je samo čuvanje tradicije (zabilježene i u *Miroslavljevu evanđelju* iz XII. st.) da se slovo *i* piše obogaćivanjem lijeve okomite linije slova kružićem smještenim pri dnu linije desno, što doista podsjeća na digraf *jery*, kojemu bi oba slova dijela bila spojena vodoravnom linijom. Kao crkvenoslavenizme, osim grafijskih arhaičnosti, autorica navodi pokazne zamjenice *sb*, *si*, *se*, oblik *kami* (koji je u akuzativu jednak nominativu), uporabu aorista imperfektivnih glagola, a kao osobito vrijednu daljnjeg proučavanja navodi – onomastičku građu (od sveukupno 178 riječi na tim natpisima čak 49 otpada na osobna imena). Nažalost, nismo u prilici provjeriti grafomorfološke posebnosti, jer natpisi (zasigurno zbog slabe vidljivosti), osim onoga pod brojem IV (*a se leži vukić vumić*) nisu predočeni.

Posljednji u nizu ćiriličnih spomenika koji M. Šimić opisuje križ je iz Donje Britvice (rasprava *Značaj križa iz Donje Britvice* (149–168) izvorno je objavljena u suautorstvu s Ivanom Dugandžićem u *Širokobriješkoj baštini*, 2004). Za jezičnu analizu nije bilo prilike jer natpis, ograničen na jedno omeđeno polje u pronađenom križu-stećku, nije dobro sačuvan. Prepoznalo se samo početno ćirilično slovo *u*, te nekoliko latiničkih slova. Premda ovjerenu i dominantnu metodu kontekstualizacije u hrvatskoćirilični i glagoljični korpus nije mogla primijeniti, autorica je upozorila kako se upravo na ovom spomeniku može prepoznati ćirilično-latinično prepletanje (kao i u dvama natpisima iz makarske regije: jednome na crkvi Svetoga Ivana u Makru iz 1584. i na drugome, na nadgrobnoj ploči uz franjevački samostan u Zaostrogu iz 1701.). Takvo je kombiniranje bilo krajnje neobično, štoviše moguće tek u novovjekovlju. I ta činjenica govori u prilog mlađoj dataciji

natpisa s križa u Donjoj Britvici. Glavnina ovoga priloga ipak se ponajviše bavi zanimljivom ornamentikom na križu (i to izvedenom s obje strane, što je iznimno rijetko), obliku stećka koji se najrjeđe pronalazi, jer je i najteže izvediv u kamenu. Od 157 širokobrijeških stećaka – u obliku križa su samo tri, a tri kao ploče s križem. Osobito je zanimljiv opis motiva ptice, koji se prepoznaje kao karakterističniji za bizantskomeditersko područje, i koji je prisutniji upravo na istočnijim hrvatskim predjelima. Na kraju knjige priložen je prijevod opširnoga sažetka na engleski jezik, a nakon njega iscrpan popis lokalne literature u kojoj su se navodila otkrića i prvi opisi ćirilčnih spomenika toga kraja.

Ovu knjigu Marinke Šimić odlikuje iznimna preglednost i pouzdanost u navođenju podataka, vrlo važna i u posljednje vrijeme sve rjeđa (ujedno i sve potrebija) osjetljivost na slojevitost problema, pa odatle i uvažavanje svih dimenzija važnosti hercegovačkih natpisa pisanih hrvatskom ćirilicom: pri opisu svakoga pojedinačnoga nudi se povijesni i kulturološki uvod i u prostor gdje je natpis nastao i gdje je pronađen, te u funkciju koju je natpis trebao izvršiti, i kojoj je – naposljetku – prilagođen jezični registar. Osnovna je namjera bila »identifikacijske naravi«: predočiti one grafijske i jezične osobine u kojima se mogu tražiti veze s (hrvatskom) glagoljčkom pismenošću, odnosno s bazom na koju se naslonila humska pismenost od XII. st.

Svih pet poglavlja knjige već su objavljene rasprave mahom u lokalnim hercegovačkim časopisima koji su znanstvenoj javnosti teško dostupni (*Vitko, Hercegovina, Brotnjo Zbornik IV, Kršni zavičaj, Hrvatska misao*). Odatle i jedna mana za zahtjevnijega čitatelja: ponavljanja uvodnih dijelova tekstova narušavaju zbijenost sadržaja knjige, što je važna osobina znanstvenoga diskursa. Manje pak upućenim čitateljima, kojima su izdanja Matice hrvatske tradicionalno i u prvom redu namijenjena, zališnost pri predočavanju obrade složenijega filološkoga materijala, potvrđena još i opsežnim sažetkom, zacijelo je od koristi. Ovom se knjigom, nadalje, jasno pokazalo kako su hercegovački tekstovi napisani u rasponu od stoljeća i pol (od sredine XIV. do kraja XV. st.) pisani prilično ujednačenim jezikom, sa stabiliziranim stilističkim funkcijama uključenih crkvenoslavenizama. Pokazalo se iznova i kako je dinamika grafijskih promjena, i grafetičkih i grafematičkih, sporija od onih koje zahvaćaju govorni jezik. Osim kao pokazatelj razvedene i razvijene kulturološke slike hrvatskoga srednjovjekov-

lja, ovaj je korpus prevažan za proučavanje povijesti hrvatskoga književnog jezika, kao i povijesti štokavštine na kojoj će se graditi nekoliko suvremenih standardnih južnoslavenskih jezika. Prvi korak Marinke Šimić u tom smislu odličan je temelj i za izvođenje mnogih daljnjih zaključaka, kao i za nastavak istraživanja.

MATEO ŽAGAR

DRAŽEN VLAHOV, *Knjiga računa općine Roč (1566.–1628.): Glagoljski zapisi*, Posebna izdanja Državnoga arhiva u Pazinu, sv. 18, Državni arhiv u Pazinu, Pazin 2009., 300 str.

U biblioteci *Posebna izdanja* Državnoga arhiva u Pazinu utemeljen je 1992. poseban niz *Glagoljski rukopisi*, u kojemu su dosad objavljeni glagoljski rukopisi i zapisi iz Boljuna, Vranje, Huma i Roča, a od ukupno osam dosadašnjih izdanja spomenutoga niza Dražen Vlahov priredio ih je sedam. Osim izdanja te biblioteke Vlahov objavljuje priloge o istarskim glagoljskim rukopisima u *Buzetskom zborniku*, *Zborniku Općine Lupoglav*, časopisu *Nova Istra* te u vjesnicima državnih arhiva u Rijeci, Pazinu i Zagrebu.

Pretposljednje je objavljeno izdanje, *Knjiga računa općine Roč (1566.–1628.)*, tiskano 2009. godine. Knjiga se čuva u Arhivu HAZU-a u Zagrebu u cjelini *Knjiga računa bratovštine (crkve) i općine Roč u Istri, god. 1523.–1611. i 1566.–1628. s Knjigom prihoda i rashoda bratovštine crkve Sv. Bartolomeja*, koju je isti autor priredio za tisak 2006. Knjiga računa općine Roč pisana je glagoljicom i hrvatskim jezikom do 1611. godine, a zatim latinicom i talijanskim jezikom. Iako ovo izdanje izlazi u nizu *Glagoljski rukopisi*, šteta je što nisu preneseni i zapisi na talijanskome jeziku koji su zasigurno zanimljivi i zbog onomastičke građe i zbog podataka važnih za gospodarsku povijest toga područja.

U uvodnome poglavlju (*Mjesto Roč*) autor predstavlja zemljopisni smještaj toga gradića i ukratko prikazuje njegovu povijest od prvoga spomena u ispravi kralja Henrika IV. iz 1064. godine pa do 17. stoljeća, kada je to područje gotovo opustošeno tijekom Uskočkoga rata. Posebno se osvrće na ročko glagoljsko naslijeđe: *Brevijar Vida Omišljanina* (naručen 1391. za potrebe lokalnih bratovština), *Misal kneza Novaka* (nabavljen 1405. za potrebe